

Wojciech Guzewicz

Związek Katolicki w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej

Studia Elckie 12, 129-157

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ZWIĄZEK KATOLICKI W DIECEZJI SEJNEŃSKIEJ CZYLI AUGUSTOWSKIEJ

Wstęp

Mającą swe korzenie w średniowieczu praktyka ograniczania aktywności apostołskiej i skupiania jej wyłącznie w rękach duchownych nie sprzyjała realizacji zadań misyjnych Kościoła w bliższych nam czasach. Aktywność duchowieństwa nie wystarczała, odczuwano potrzebę włączenia świeckich do działalności publicznej Kościoła, potrzebę powrotu do praktyki starożytnej, kiedy cały Kościół był apostołski. Ta konieczność stała się czymś oczywistym po Rewolucji Francuskiej, kiedy Kościół stanął w obliczu gwałtownych przemian społeczno-politycznych. Liberalizm światopoglądowy i polityczny zanegował pozycję Kościoła, wysuwając postulat świeckości życia społeczno-politycznego, co zawężyłoby jeszcze bardziej jego pole działania. W tych warunkach rodzi się wśród laikatu idea apostołatu świeckich, idea ruchu katolicko-społecznego, której terenem są na Zachodzie Europy przede wszystkim kraje niemieckie. Tutaj właśnie z inicjatywy oddolnej powstają masowo organizacje katolickie-społeczne. Stamtąd wędrują na wschód, na teren Królestwa Polskiego, gdzie pierwszą organizacją stawiającą za cel zorganizowanie całego społeczeństwa w duchu zasad katolickich był Związek Katolicki.

Zagadnienie to zostało dobrze rozpoznane przez historiografię, jednak – jak się okazuje – pomijanie w procesie badawczym bogatych źródeł proveniencji terenowej, przede wszystkim odnoszącej się do zasobów Archiwum Państwowego w Łomży, Archiwum Diecezji Łomżyńskiej czy teczek osobowych księży prowadzi do zbyt wielkich uogólnień, a czasem do błędnych konstatacji. W takich okolicznościach zrodził się zamiar udokumentowania działalności Związku Katolickiego w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej. Myśl tym bardziej godna realizacji, jeżeli zważymy, iż poza opracowaniami na temat związku w Królestwie Polskim nie prowadzono dotychczas takich badań.

Przedmiotem pracy są zatem dzieje Związku Katolickiego w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej. Zanim jednak zostaną one przedstawione,

zwrócić należałoby uwagę na genezę i rozwój Związku Katolickiego w Królestwie Polskim. Pozwoli to na uchwycenie nie tylko kontekstu społeczno-politycznego opisywanych zdarzeń, ale także da ogólną panoramę struktur i działań tej organizacji. Istotnym elementem w pracy będzie odpowiedź na pytania: Jakie Związki Katolickie w diecezji sejneńskiej miały strukturę, czy wypracowały optymalną sieć kół parafialnych, jakie podejmowały działania i czym były one uwarunkowane, jakie przeszkody napotykał na swojej drodze i co stanowiło o specyfice związku na omawianym terenie?

Artykuł powstał w dwudzielnym procesie. Temat wymagał najpierw bardzo drobiazgowej analizy źródeł, by następnie syntezy, którą ilustrowano konkretnymi wydarzeniami.

Podstawową bazą źródłową omawianych zagadnień stanowiły materiały uzyskane z kwerendy przeprowadzonej w Łomży: w Archiwum Państwowym i Archiwum Diecezjalnym. Spośród źródeł drukowanych na pierwszym miejscu warto wymienić akty normatywne, takie jak listy i okólniki kolejnych administratorów diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej, spisy duchowieństwa, tj. elenchusy, oraz sprawozdania i statuty Związku Katolickiego. Dokumenty te zawierają praktyczne zalecenia dla duszpasterzy odnoszące się do akcji społecznej, informują o osiągnięciach oraz istniejących brakach. Bogatych informacji dotyczących form zaangażowania w pracę społeczną dostarczyły również czasopisma, a wśród nich: „Rola”, „Polak-Katolik” i „Przewodnik Katolicki”. Wśród opracowań na uwagę zasługują prace: Stanisława Gajewskiego (*Spoleczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim 1905-1914*, Lublin 1990) i Ryszarda Bendera (*Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze rosyjskim w latach 1865-1918*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa 1981), w których przedstawiona została ogólna charakterystyka tej organizacji w Królestwie Polskim.

Związek Katolicki w Królestwie Polskim

Z inicjatywą powołania do życia Związku Katolickiego wystąpił „Przegląd Katolicki” na czele z ks. Antonim Szaniawskim, redaktorem naczelnym tego czasopisma¹. On też powołał tymczasowy zarząd, który miał przygotować zebranie organizacyjne. Zebranie to odbyło się 23 listopada 1905 r. w redakcji „Przeglądu Katolickiego”. Po gorącej dyskusji wybrano

---

¹ Zob. Archiwum Diecezjalne w Łomży (dalej czy. ADŁ) Akta Ogólne (dalej cyt. AO), Akta Związku Katolickiego 1906-1912, sygn. 368. Odezwa z 27 II 1906 r.

tymczasowy zarząd Związku i przedstawiono propozycję statutu organizacji. Nie doszło wówczas jednak do podpisania statutu. Wewnętrzne konflikty personalne zarządu sprawiły, iż podpisano go dopiero kilka miesięcy później (26 stycznia 1906 r.)². W tym samym czasie ukazał się na łamach „Przeglądu Katolickiego” program Polskiego Związku Katolickiego. W myśl tego programu Polski Związek Katolicki miał zrzeszać polskich katolików i dążyć do „oparcia na nauce Chrystusowej wszelkich objawów życia narodowego, w dziedzinach: duchowej, społecznej i ekonomicznej”³.

Tworzenie Związku Katolickiego zbiegło się w czasie z wojną japońsko-rosyjską i nasilonymi wystąpieniami rewolucyjnymi w cesarstwie. W wyniku nieprzechylnej sytuacji społeczno-politycznej car ogłosił ukaz tolerancyjny (17/29 kwietnia 1905 r.) oraz manifest konstytucyjny (30/7 października 1905 r.). Ukazy te zapewniały Kościołowi możliwość głębszego oddechu, co też skwapliwie wykorzystali biskupi. Zaczęto uruchamiać wydawanie prasy diecezjalnej, zajęto się kwestią robotniczą, rozbudowano sieć parafialną, podjęto kształcenie księży na zagranicznych uczelniach itd.⁴ Zapaliło się także zielone światło dla organizacji katolickich, w tym Związku Katolickiego. Na prośbę arcybiskupa warszawskiego – ks. Wincentego Popiela – władze carskie zatwierdziły statut tej organizacji 20 marca 1906 r., dając tym samym podstawę prawną do zakładania Związku we wszystkich diecezjach i parafiach Królestwa⁵.

Wraz z zatwierdzeniem statutu abp W. Popiel zwołał do Warszawy delegatów ze wszystkich diecezji Królestwa w celu omówienia praktycznej strony tworzenia organizacji na terytorium całego kraju. 28 kwietnia 1907 r. statut został przyjęty przez episkopat⁶; nazajutrz odbyło się pierwsze posiedzenie ogólnokrajowego zjazdu organizacyjnego Związku Katolickiego. Diecezję sejneńską czyli augustowską reprezentował na tym zjeździe ks. Władysław Namiołko⁷. Prezesem związku wybrano cieszącego się zaufaniem arcybiskupa hrabiego Juliusza Ostrowskiego. Po zjeździe biskupi rozesłali do księży okólniki nakazujące im tworzenie związków terenowych

² S. Gajewski, *Spółeczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim 1905-1914*, Lublin 1990, s. 71-75.

³ R. Bender, *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze rosyjskim w latach 1865-1918*, w: *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832-1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa 1981, s. 229.

⁴ J. Pajewski, *Historia powszechna 1871-1918*, Warszawa 1978, s. 271-283.

⁵ R. Bender, *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze rosyjskim*, s. 229.

⁶ Zob. *Ustawa Związku Katolickiego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1907.

⁷ ADŁ AO, sygn. 368. Pismo z 17 V 1907 r.

we wszystkich parafiach. W diecezjach powstawały też komitety organizacyjne, które w porozumieniu z Tymczasowym Komitetem Organizacyjnym miały kierować pracą w terenie⁸.

Tabela 1.
Koła Związku Katolickiego w poszczególnych diecezjach

Diecezja	Liczba parafii	Związki parafialne			
		Rok 1908		Rok 1912	
		Liczba	Procent	Liczba	Procent
Kielecka	236	27	11,4	30	12,7
Kujawsko-kaliska	339	25	7,4	28	8,2
Lubelska	250	23	9,2	17	6,8
Płocka	236	121	51,3	128	54,2
Sandomierska	208	35	16,9	38	18,2
Sejneńska czyli augustowska	138	40	28,3	50	36,2
Warszawska	287	38	13,2	42	14,6
Razem	1694	315	18,6	333	19,7

Źródło: „Polak-Katolik”, 7(1912), nr 45, dodatek: *Związek Katolicki w Królestwie Polskim*; „Rola”, z 1909 r., nr 9, s. 135; nr 10, s. 151-152; R. Bender, *Chrześcijańska myśl i działalność społeczna w zaborze rosyjskim*, s. 233.

W 1908 r. na terenie całego Królestwa Polskiego na 1640 parafii koła związku zostały założone w 315. Stanowiło to 18,5% wszystkich parafii. Najlepsza sytuacja pod tym względem panowała w diecezji płockiej, gdzie co druga parafia miała koło związku. Diecezja sejneńska czyli augustowska plasowała się tuż za diecezją płocką. Tutaj na 138 parafii Związek Katolicki istniał w 40, co stanowiło prawie 28% ogółu parafii. Analogiczna sytuacja była w 1912 r. Na 1673 wszystkich parafii w Królestwie koła Związku Katolickiego zorganizowano w 333 parafiach (19,7%). W omawianej diecezji istniało już zarejestrowanych 50 związków, co stanowiło ponad 36% wszystkich parafii (zob. tabela 1). Mimo wzrostu liczby kół parafialnych we wszystkich diecezjach ponad połowa z nich nie złożyła wymaganych sprawozdań. Należy więc przypuszczać, iż blisko połowa (uwzględnwszy opie-

⁸ S. Gajewski, *Spoleczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim*, s. 75nn.

szałość niektórych kół w składaniu sprawozdań) po prostu nie przejawiała żadnej działalności lub nawet nie istniała⁹.

Organizacja związku w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej

Utworzenie Związku Katolickiego w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej poprzedziło wydanie przez administratora diecezji, ks. Józefa Antonowicza, odezwy z dnia 18 maja 1907 r. w sprawie założeniu związku w parafiach. Na początku dokumentu administrator nakreślił obraz społeczeństwa bez Kościoła i wiary w Boga, po czym zwrócił się z gorącym apelem do kapłanów, by ci postarali się ożywić religijność w parafii, zakładając Związek Katolicki. W dalszej części pisma ks. Antonowicz podawał praktyczne wskazówki odnośnie do zakładania organizacji w parafiach. Pisał między innymi: „Przed wszystkim trzeba w kilku kazaniach, na tle odezwy do wiernych, wykazać potrzebę obrony i umocnienia zasad katolickich w naszym społeczeństwie, jako też spotęgowania i zespolenia pracy na polu miłosierdzia chrześcijańskiego i akcji społecznej. Po takim przygotowaniu opinii publicznej w parafii należy zaprosić na plebanię pewną liczbę parafian (mężczyzn i kobiet), znanych sobie z pobożności, gorliwości i dobrych obyczajów, celem utworzenia z nich Komitetu organizacyjnego (...). Gdy tedy ów Komitet organizacyjny już się utworzy, zabierze się on zaraz do pracy, tj. do jednania, przyjmowania i zapisywania członków, raczej właściwie kandydatów na członków (...). Skoro tylko znajdzie się na liście ok. stu kandydatów na członków, proboszcz lub jego zastępca zwołuje bezzwłocznie zebranie ogólne, na którym wszyscy zapisani kandydaci wybierają prezesa i pełnomocników (...). Wówczas pełnomocnicy Związku przystępują do pracy, projektując tworzenie instytucji takich, jakie w danej parafii są najbardziej potrzebne. Jeśli więc w parafii nie ma na przykład szkół początkowych lub jest ich za mało albo też jeżeli te szkółki, jakie istnieją, nie są prowadzone właściwie, Związek Katolicki zakłada swoje szkoły i w swoim, tj. katolickim duchu je prowadzi. Jeżeli w parafii dzieci drobne pozostawione są po chatach bez opieki, tak że się palą żywcem, jak się to nieraz zdarza albo innym ulegają wypadkom, a ochronki nie ma, Związek Katolicki zakłada ją i rozciąga nad nią opiekę. Albo też w parafii, dajmy na to, nie ma Kasy Pożyczkowo-Oszczędnościowej, z czego korzystają lichwiarze, zdzierają i zubożają ludność miejscową; Związek przeto parafialny zakłada Kasę taką i uwalnia ludność ze szponów niesumiennych zdzierców”. Na koniec listu ks. Antonowicz podał wytyczne, jak należy postępować w razie konfliktu z wła-

---

⁹ Zob. R. Bender, *Związek Katolicki w Królestwie Polskim 1905-1918*, „Chrześcijanin w świecie”, 9(1977), nr 56-57, s. 157.

dziami carskimi i przed czym należy się ustrzec, prowadząc związek w parafii (chodziło głównie o prowadzenie działalności politycznej)¹⁰.

Równocześnie z wydaniem odezwy ks. J. Antonowicz powołał na stanowisko prezesa Komitetu Organizacyjnego Związku Katolickiego w Diecezji Sejneńskiej czyli Augustowskiej ks. Władysława Namiotkę, profesora seminarium duchownego w Sejnach. Do zadań ks. W. Namiotki należało m. in. zorganizowanie w diecezji struktur centralnych związku oraz stworzenie podwalin pod sieć kół parafialnych¹¹. Pierwsze zebranie komitetu organizacyjnego odbyło się 9 czerwca 1907 r. Przewodniczył mu sam administrator diecezji – ks. J. Antonowicz. Wybrano na nim zarząd komitetu, tj. prezesa – ks. W. Namiotkę, wiceprezesa – Bronisława Kunatta z Krasnogrudy, sekretarza – ks. Jerzego Narjewskiego i skarbnika – Ludwika Kałwajca, rejenta z Sejn. Członkami komitetu zostali: ks. Franciszek Augustaitis, ks. Józef Giedraitis, ks. Jan Propolanis, ks. Waław Merkwicz, ks. Jan Naujokas, ks. Józef Wajłokaitis, Paulina Docha i Jan Kałweitys. Opracowano też harmonogram prac komitetu na najbliższy rok. Za najważniejsze uznano przyśpieszenie prac związanych z powoływaniem kół parafialnych oraz zwołanie na wiosnę 1908 r. zjazdu delegowanych, który miał formalnie ukonstytuować Związek Katolicki w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej¹².

Do zapowiedzianego zjazdu doszło 29 kwietnia 1908 r. w Sejnach i był to pierwszy diecezjalny zjazd delegowanych Związku Katolickiego w Królestwie Polskim¹³. Spotkanie rozpoczęto Mszą św. w katedrze, której przewodniczył ks. J. Antonowicz, administrator diecezji, a homilię wygłosił ks. Romuald Jałbrzykowski. Podczas Mszy św. chór miejscowy związku parafialnego pod batutą ks. Narjewskiego wykonał kilka utworów słynnych kompozytorów, w tym między innymi Mozarta, Czajkowskiego i Bacha. Po części liturgicznej w gmachu seminaryjnym nastąpiły wybory do władz centralnych związku. Obecni na nich byli delegaci z parafii, w których istniały już koła parafialne. Brakowało jedynie przedstawicieli kół parafii Jedwabne, Lipniki, Turośl, Zbójna, Szczepankowo, Jabłonka, Kobylin, Soko-

---

¹⁰ ADŁ AO, sygn. 368. Odezwa administratora diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej do duchowieństwa diecezjalnego. Sejny 18 V 1907 r.

¹¹ ADŁ AO, sygn. 386, k. 108.

¹² Archiwum Państwowe w Łomży (dalej cyt. APL) Kancelaria Gubernatora Łomżyńskiego 1867-1918 (dalej cyt. KGL), Związek Katolicki 1907-1914. Organizacja i działalność w terenie, vol. I, sygn. 843. Sprawozdanie z przebiegu zebrania komitetu organizacyjnego, które odbyło się w Sejnach 9 VI 1907 r.

¹³ ADŁ AO, sygn. 368. Pismo z 8 VI 1907 r. do Centralnego Komitetu Organizacyjnego.

ły, Niedźwiadna i Radziłów¹⁴. W wyniku przeprowadzonych wyborów ukonstytuował się komitet związku, zarząd, komisja rewizyjna oraz gremium delegatów do związku centralnego (zob. tabela 2). Wybór ten następnie zatwierdził administrator diecezji pismem z dnia 2 maja 1908 r.¹⁵

Zgodnie ze statutem najwyższą władzę w związku sprawował zjazd delegowanych. Obok niego istotne znaczenie we władzach miał także komitet i zarząd. Ciała te powoływano podczas zjazdów ogólnych, raz na trzy lata. Do kompetencji komitetu należało m. in. zatwierdzanie członków czynnych, czyli pełnomocników związków parafialnych, przyjmowanie tzw. „członków kooptowanych”, pozbawianie godności członka związku diecezjalnego i delegatów związków parafialnych, administrowanie majątkiem zarządu diecezjalnego, wybór delegatów do związku centralnego oraz przedstawianie do komitetu związku centralnego wniosku w przedmiocie wykluczenia związku parafialnego ze Związku Katolickiego w Polsce¹⁶. W czasie pierwszego zjazdu delegowanych w kwietniu 1908 r. prezesem związku w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej wybrano ks. dra W. Namiotkę, profesora seminarium duchownego (po jego śmierci w 1909 r. na czele związku stanął ks. Jan Naujokas). Obok ks. Namiotki w skład komitetu weszli: Józef Chełmiński (z Suwałk) – jako sekretarz, B. Kunatt (obywatel ziemski z parafii Berżniki) – jako wiceprezes, ks. Stanisław Szczęsnowicz (proboszcz z Bakałarzewa i wicedziekan dekanatu suwalskiego) – jako członek komitetu, ks. Konstanty Peczkajtys (proboszcz ze Studzienicznej) – jako członek komitetu, ks. Wincenty Nowicki (proboszcz z Augustowa) – członek kooptowany i ks. Bolesław Gumowski (proboszcz z Łap) – członek kooptowany¹⁷. W trzy lata później podczas kolejnego zjazdu delegowanych zmienił się skład komitetu. Na jego czele stanął wówczas ks. dr Wincenty Błażewicz, rektor seminarium sejneńskiego, a wiceprezesem został ks. Romuald Jałbrzykowski. W komitecie zasiadali jeszcze: ks. F. Wądołowski jako członek, ks. Władysław Pianko jako sekretarz i B. Kunatt – jako członek kooptowany, ks. S. Szczęsnowicz – jako członek kooptowany i J. Chełmiński – jako członek kooptowany¹⁸. Do następnego zjazdu delegowanych już nie doszło z powodu wybuchu I wojny światowej.

---

¹⁴ APŁ. KGL, sygn. 843. Sprawozdanie z przebiegu pierwszego zjazdu delegowanych, który odbył się w Sejnach 29 IV 1908 r.

¹⁵ ADŁ AO, sygn. 368. Pismo administratora diecezji z 2 V 1908 r.

¹⁶ *Ustawa Związku katolickiego w Królestwie Polskim*, Warszawa 1907, § 31.

¹⁷ ADŁ AO, sygn. 368, k. 108n.

¹⁸ APŁ KGL, sygn. 843, k. 117; ADŁ AO, sygn. 386, k. 143-148.

Tabela 2.

**Skład osobowy struktur Związku Katolickiego w diecezji sejneńskiej
czyli augustowskiej w latach 1908-1914**

Kadencja	Członkowie				
	Komitetu	Zarządu	Komisji Rewizyjnej	Delegowani do Związku Centralnego	Status
29 IV 1908 – 3 V 1911	Ks. W. Namiotko				Prezes
	B. Kunatt				Wiceprezes
	Ks. K. Peckaitys				Członek
	Ks. S. Szczęsnowicz				Członek
	J. Chelmiński				Sekretarz
	Ks. W. Nowicki				Członek kooptowany
	Ks. B. Gumowski				Członek kooptowany
		Ks. J. Najokas			Przewodniczący
		Ks. W. Merkiewicz			Wiceprzewodniczący
		Ks. A. Siwicki			Sekretarz
		F. Myszczyński			Skarbnik
		J. Kałweitys			Członek zarządu
		Ks. F. Lendo			I zastępca zarządu

ZWIĄZEK KATOLICKI W DIECEZJI SEJNEŃSKIEJ CZYLI AUGUSTOWSKIEJ

Kadencja	Członkowie				
	Komitetu	Zarządu	Komisji Rewizyjnej	Delegowani do Związku Centralnego	Status
29 IV 1908 – 3 V 1911		Ks. J. Narjewski			II zastępca zarządu
		Ks. P. Kotlewski			III zastępca zarządu
		Ks. B. Sadowski			IV zastępca zarządu
		Ks. J. Butanowicz			V zastępca zarządu
			ks. W. Zieliński		Prob. Nowogrodu
			Ks. A. Łostowski		Prob. Rajgrodu
			K. Milewski		Mieszkaniec Niedźwiadnej
			Ks. J. Sadowski		I zastępca komisji
			Ks. W. Dargis		II zastępca komisji
			W. Chomiczewski		III zastępca komisji
				Ks. W. Nowicki	Prob Augustowa
				K. Milewski	Mieszkaniec Niedźwiadnej
				Ks. F. Kołomyjski	Pełniący funkcje dusz. w Łomży
				Ks. W. Dargis	Prob. Filipowa
				Ks. F. Lendo	Prob. Szumowa
			Ks. B. Gumowski	Prob. Łap	

KS. WOJCIECH GUZEWICZ

Kadencja	Członkowie				
	Komitetu	Zarządu	Komisji Rewizyjnej	Delegowani do Związku Centralnego	Status
29 IV 1908 – 3 V 1911				Ks. W. Aleksandrowicz	Prob. Piątnicy
				B. Kunatt	Właściciel ziemski
				W. Święcki	Mieszkaniec Lipska
				ks. W. Zieliński	Prob. Nowogrodu
3 V 1911 – 1914	Ks. W. Błażewicz				Prezes
	Ks. R. Jałbrzykowski				Wiceprezes
	Ks. F. Wądołowski				Członek
	Ks. W. Pianko				Sekretarz
	B. Kunatt				Członek kooptowany
	Ks. S. Szczęsłowicz				Członek kooptowany
	J. Chełmiński				Członek kooptowany
		Ks. J. Staugaitys			Przewodniczący
		Ks. W. Nowicki			Wiceprzewodniczący
		Ks. I. Mioduszewski			Sekretarz
		Ks. W. Pianko			Skarbnik
		Ks. S. Rostkowski			Członek zarządu
		Ks. M. Gawialis			I zastępca zarządu

ZWIĄZEK KATOLICKI W DIECEZJI SEJNEŃSKIEJ CZYLI AUGUSTOWSKIEJ

Kadencja	Członkowie				
	Komitetu	Zarządu	Komisji Rewizyjnej	Delegowani do Związku Centralnego	Status
3 V 1911 – 1914		Ks. J. Butanowicz			II zastępca zarządu
		Ks. J. Lenkowski			III zastępca zarządu
		Ks. P. Kotlewski			IV zastępca zarządu
		A. Skibecki			V zastępca zarządu
			Ks. B. Sadowski		Prob. Tykocińska
			Ks. A. Siwicki		Red. gazety „Saltis”
			S. Irdan		Mieszkaniec Sejn
			Ks. Antoni Karpowicz		I zastępca komisji
			ks. W. Dargis		II zastępca komisji
			W. Chomiczewski		III zastępca komisji
				Ks. W. Sienkiewicz	Prob. Kobylina
				Ks. W. Kuderkiewicz	Prob. Kolna
				Ks. I. Mioduszewski	Prob. Dąbrowy W.
				Ks. O. Wyszomirski	Prob. Płonki
				Ks. W. Aleksandrowicz	Prob. Piątnicy
				Ks. B. Gumowski	Prob. Łap
				B. Kunatt	Właściciel ziemski

Kadencja	Członkowie				
	Komitetu	Zarządu	Komisji Rewizyjnej	Delegowani do Związku Centralnego	Status
3 V 1911 – 1914				Ks. F. Wądołowski	Ok. seminarium
				Ks. F. Hara-burda	Wik. w Suwałkach
				Ks. F. Kołomyjski	Prob. Luboty-nia

Źródło: ADŁ AO, sygn. 368, k. 109, 143-148.

Istotne miejsce we władzach związku zajmował także zarząd. Składał się on z pięciu osób, wybieranych przez komitet raz na trzy lata podczas zjazdu delegowanych. Poszczególne funkcje w zarządzie, a więc prezesa, wiceprezesa, sekretarza i skarbnika rozdzielali pomiędzy siebie sami jego członkowie. W ten sposób ukonstytuowany zarząd władał wszelkimi instytucjami i zakładami należącymi do związku diecezjalnego, przyjmował wpływy i wydatki funduszy zgodnie z budżetem zatwierdzonym przez komitet, wysyłał zasiłki związkom parafialnym zgodnie z uchwałami komitetu oraz sporządzał projekt budżetu przychodów i rozchodów na rok następny¹⁹. Na czele pierwszego zarządu stał ks. dr J. Naujokas²⁰, a pomagali mu: ks. W. Merkiewicz (wiceprzewodniczący), ks. A. Siwicki (sekretarz), F. Myszczyński (skarbnik), J. Kałwejtys (członek zarządu) oraz pięciu zastępców członków zarządu (ks. F. Lendo, ks. J. Narjewski, ks. P. Kotlewski, ks. B. Sadowski, ks. J. Butanowicz). W drugiej kadencji przewodniczył zarządowi ks. Józef Stajgaitis, wiceprzewodniczącym został ks. W. Nowicki, sekretarzem – ks. I. Mioduszewski, skarbnikiem – ks. W. Pianko, członkiem zarządu – ks. S. Rostkowski. Zastępcami członków zarządu zostali: ks. M. Gawialis, ks. J. Butanowicz, ks. J. Lenkowski, ks. P. Kotlewski i A. Skibecki²¹. Dokładną obsadę personalną zarządu Związku Katolickiego w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej ilustruje tabela nr 2.

¹⁹ *Ustawa Związku katolickiego w Królestwie Polskim*, § 16-17.

²⁰ APL. KGL, sygn. 843. Sprawozdanie z przebiegu pierwszego zjazdu delegowanych, który odbył się w Sejnach 29 IV 1908 r.

²¹ Był on jednocześnie znanym działaczem i inicjatorem wielu przedsięwzięć dla Litwinów, m. in. towarzystwa oświatowego „Żiburys”, organizacji konkurencyjnej w stosunku do Związku Katolickiego. Por. V. Pukiene, *Działalność Litewskiego Towarzystwa*

Kontrolą nad prawidłowym prowadzeniem ksiąg i rachunków przez zarząd i komunikowaniem komitetowi o zauważonych uchybieniach zajmowała się komisja rewizyjna, w skład której wchodziło sześć osób (zob. tabela 2). Do uprawnień komisji należało także przyjmowanie sprawozdania rocznego zarządu i sporządzanie wniosku w przedmiocie zatwierdzenia go przez komitet²².

Tabela 3.

**Parafialne związki katolickie w diecezji sejneńskiej
czyli augustowskiej utworzone w latach 1907-1908**

Parafia	Data założenia
Augustów	4 III 1908 r.
Bakałarzewo	2 X 1907 r.
Berżniki	15 IV 1908 r.
Białaszewo	25 III 1908 r.
Dąbrówka	13 II 1908 r.
Dąbrówka Wielka	29 X 1907 r.
Drozdowo	11 III 1908 r.
Filipów	5 IV 1908 r.
Grabowo	1 IX 1907 r.
Grajewo	11 VI 1907 r.
Kolno	17 I 1908 r.
Lipniki	8 III 1908 r.
Lipsk	11 III 1908 r.
Łapy	25 XII 1907 r.
Łomża	17 IV 1908 r.
Niedźwiadna	27 II 1908 r.
Nowogród	19 VI 1907 r.

Oświatowego „Żiburys” na Suwalszczyźnie na początku XX w., w: Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Sympozjum historyczno i świętowojskiechowe Elk, 20-22 kwietnia 1994 r., red. K. Brzostek, T. Ratajczak, M. Salamon, I. Sobolewska, J. Sykulski, Elk 1996, s. 253.

²² *Ustawa Związku katolickiego w Królestwie Polskim, § 18.*

Parafia	Data założenia
Piątnica	13 IV 1908 r.
Płonka Kościelna	17 XI 1907 r.
Poryte	13 XII 1907 r.
Poświętne	20 VI 1907 r.
Radziłowo	4 X 1907 r.
Rajgród	6 XI 1907 r.
Sejny	15 IX 1907 r.
Sokoły	13 III 1908 r.
Studzieniczna	4 III 1908 r.
Suwałki	25 IV 1908 r.
Szczebra	25 III 1908 r.
Szczepankowo	22 I 1908 r.
Szczuczyn	12 VI 1907 r.
Szumowo	6 IX 1907 r.
Śniadowo	2 II 1908 r.
Turośl	25 III 1908 r.
Tykocin	13 II 1908 r.
Waniewo	6 I 1908 r.
Wąsosz	28 X 1907 r.
Wizna	1 XII 1907 r.
Wysokie Mazowieckie	2 IV 1908 r.
Zawady	8 IV 1908 r.
Zbójna	17 X 1907 r.

Źródło: APL KGL, sygn. 843, k. 26-29.

W związku parafialnym najwyższą władzę spełniały: zebranie ogólne, zebranie pełnomocników i zarząd. Zebranie ogólne związku parafialnego odbywało się raz na trzy lata i zwoływał je w oznaczonym terminie miejscowy proboszcz. Celem zebrania było dokonanie wyboru prezesa i pełnomocników związku parafialnego. Zebranie pełnomocników tworzyło pięć osób. Do zadań tego gremium należał m. in. wybór członków czynnych,

wiceprezesa i sekretarza, ponadto administrowanie majątkiem związku, przyjmowanie darowizn i zapisów, kupowanie i sprzedawanie nieruchomości, lokowanie kapitałów, zakładanie instytucji i przedsięwzięcie wszelkich środków, zmierzających do osiągnięcia celów związku w granicach związku parafialnego. Z kolei zarząd związku parafialnego zajmował się zawiadywaniem wszelkimi instytucjami i zakładami należącymi do związku parafialnego, przedstawianiem zebraniu pełnomocników wszelkiego rodzaju wniosków i projektów w zakresie działalności związku oraz przyjmowaniem kandydatów na członków związku i przedstawianiem ich zebraniu pełnomocników do zatwierdzenia. Na całość prac związku parafialnego czuwał patron duchowy, którym był zwykle miejscowy proboszcz bądź też inny kapłan wydelegowany do tej roli przez biskupa diecezji²³.

Pierwszy związek parafialny w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej utworzono w Grajewie 11 czerwca 1907 r. Liczył 107 osób. Kolejne powstały w parafiach w następującej kolejności: Szczuczyn, Nowogród, Poświętne, Szumowo, Grabowo, Sejny, Kobylin, Bakałarzewo, Dąbrowa Wielka, Radziłów, Jedwabne, Zbójna, Wąsosz, Rajgród, Płonka Kościelna, Wizna, Łapy, Waniewo Kolno, Szczepankowo, Śniadowo, Tykocin, Niedźwiadna, Augustów, Studzieniczna, Lipniki, Lipsk, Drozdowo, Sokoły, Turośl, Białaszewo, Szczebra, Wysokie Mazowieckie, Filipów, Zawady, Piątница, Berżniki, Łomża i Suwałki. Z analizy tabeli 3 i 4 wynika, iż najwięcej związków założono w latach 1907-1908 – 40. Stanowiło to 80% wszystkich kół założonych w diecezji na przestrzeni istnienia organizacji. Należy jednak podkreślić, iż większość tych związków powstała w guberni łomżyńskiej, tj. w polskiej części diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej. W 1908 r. zarejestrowano ich tu 32. W tym samym czasie na terenie guberni suwalskiej, gdzie przeważała ludność litewska, utworzono tylko 8 związków. Pięć lat później na 50 wszystkich kół parafialnych w diecezji 38 znajdowało się w granicach guberni łomżyńskiej, a 12 w guberni suwalskiej. Prawie wszystkie związki parafialne z diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej znajdowały się w parafiach polskich, a tylko niewielka część w parafiach polsko-litewskich. Nie było natomiast żadnego związku w parafiach litewskich. Przykładowo w 1908 r. na 40 związków parafialnych 38 znajdowało się w parafiach polskich, a tylko 2 w parafiach mieszanych: polsko-litewskich (Sejny, Berżniki). Ogółem do Związku Katolickiego na omawianym terenie należało kilka tysięcy osób. W 1913 r. liczba członków związku wynosiła 8483. Pod względem narodowościowym byli to wyłącznie Polacy.

²³ Por. ADŁ AO, sygn. 368, k. 22-37.

Tabela 4.

Związek Katolicki w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej w 1913 r.

Parafia	Gubernia	Liczba członków	Patron duchowy
Augustów	suwalska	149	ks. W. Nowicki
Bakałarzewo	suwalska	127	ks. S. Szczęsnowicz
Białaszewo	łomżyńska	97	ks. I. Bruszewski
Dąbrówka Wielka	łomżyńska	209	ks. I. Mioduszewski
Drozdowo	łomżyńska	179	ks. A. Mielnicki
Filipów	suwalska	83	ks. W. Dworakowski
Grabowo	łomżyńska	113	ks. J. Sadowski
Grajewo	łomżyńska	217	ks. T. Ciborowski
Jabłonka	łomżyńska	197	ks. F. Machnowski
Jabłoń	łomżyńska	177	ks. A. Moczydłowski
Jaminy	suwalska	103	ks. W. Włostowski
Jedwabne	łomżyńska	191	ks. M. Myszczyński
Jeleniewo	suwalska	75	ks. J. Piotrowski
Kobylin	łomżyńska	214	ks. W. Aleksandrowicz
Kolno	łomżyńska	172	ks. W. Kuderkiewicz
Lachowo	łomżyńska	183	ks. A. Pęski
Lipniki	łomżyńska	113	ks. A. Wojsz
Lipsk	suwalska	173	ks. P. Kotlewski
Lubotyń	łomżyńska	191	ks. F. Kołomyjski
Łapy	łomżyńska	163	ks. B. Gumowski
Łomża	łomżyńska	139	ks. J. Łuniewski
Mały Płock	łomżyńska	215	ks. J. Pomichowski
Niedźwiadna	łomżyńska	172	ks. A. Żochowski
Nowogród	łomżyńska	223	ks. J. Lenkowski
Piątnica	łomżyńska	169	ks. A. Dołęgowski
Piekuty	łomżyńska	129	ks. K. Kołbaczewski
Płonka Kościelna	łomżyńska	202	ks. O. Wyszomirski

ZWIĄZEK KATOLICKI W DIECEZJI SEJNEŃSKIEJ CZYLI AUGUSTOWSKIEJ

Parafia	Gubernia	Liczba członków	Patron duchowy
Poświętne	łomżyńska	237	ks. J. Butanowicz
Przerośl	suwalska	96	ks. J. Wołągiewicz
Raczki	suwalska	109	ks. W. Kijewski
Radziłów	łomżyńska	106	ks. W. Adamowicz
Rutki	łomżyńska	148	ks. W. Zieliński
Sejny	suwalska	203	ks. A. Misiewicz
Sokoły	łomżyńska	182	ks. J. Woronko
Studzieniczna	suwalska	101	ks. K. Peczkajtys
Suwałki	suwalska	263	ks. F. Haraburda
Szczebra	suwalska	152	ks. M. Makowski
Szczepankowo	łomżyńska	217	ks. A. Gołaszewski
Szczuczyn	łomżyńska	213	ks. T. Czarnowski
Szumowo	łomżyńska	169	ks. F. Matuszczyk
Śniadowo	łomżyńska	147	ks. J. Kamiński
Turośl	łomżyńska	61	ks. W. Dargis
Tykocin	łomżyńska	261	ks. H. Betto
Waniewo	łomżyńska	162	ks. F. Nowowiejski
Wąsosz	łomżyńska	215	ks. A. Karpowicz
Wizna	łomżyńska	230	Ks. F. Lendo
Wys. Mazowieckie	łomżyńska	201	ks. W. Wojno
Wyszonki	łomżyńska	191	ks. F. Tyszka
Zawady	łomżyńska	216	ks. T. Kulesza
Zbójna	łomżyńska	226	ks. B. Namiotkiewicz

Źródło: ADŁ AO, sygn. 368, k. 145, 151.

Do rozwoju struktur związku na terenie diecezji przyczynili się głównie polscy księża, a zwłaszcza ks. Romuald Jałbrzykowski, ks. Piotr Kotlewski, ks. Tadeusz Ciborowski oraz ks. Stanisław Szczęsnowicz²⁴. Mimo

²⁴ APŁ KGL, Związek Katolicki 1907-1914. Organizacja i działalność w terenie, vol. III, sygn. 845. Charakterystyka poszczególnych księży zaangażowanych w Związek

tego ani kapłani ci, ani żaden inny prezbiter narodowości polskiej nie objął kierownictwa Związku Katolickiego w diecezji. Najwyższą funkcję w związku, czyli prezesa, piastowali zawsze księża-Litwini. W 1908 r. był to ks. W. Namiotko, w 1909 r. – ks. J. Naujokas, a w roku 1911 – ks. W. Błażewicz²⁵. Organizacją dla Polaków-katolików kierowali więc ludzie nie reprezentujący ich interesów narodowych. Początkowo ludność polska, posłuszna zaleceniom swych duszpasterzy, chętnie wstępowała do związku, jednak pod koniec 1909 r. zauważa się pewną stagnację w działaniach kół parafialnych, a niektóre związki zaczęły nawet zamierać²⁶.

Formy działania

Zgodnie ze statutem celem organizacji było przepojenie zasadami ewangelicznymi wszelkich objawów życia narodowego w dziedzinach: religijnej, społeczno-kulturalnej i ekonomicznej²⁷. Chodziło zatem o sterowanie całokształtem życia społecznego katolików w Królestwie. Aby zrealizować tak nakreślone zadanie, stosowano bogatą gamę środków: od opieki materialnej nad duchownymi i wiernymi poprzez organizowanie różnych instytucji ekonomicznych i oświatowych do „współpracy z Kościołem w celu szerzenia moralności chrześcijańskiej w życiu prywatnym”²⁸. Chciano w ten sposób nie tylko organizować życie społeczne, ale również wpływać na postawy moralne poszczególnych wiernych.

Z przeanalizowanych akt wynika, iż na terenie diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej duchowni najczęściej przystępowali do realizowania celów religijnych i formowania postaw moralnych, które miały „bronić praw i powagi Kościoła, gdzie tego zajdzie potrzeba”²⁹. Trzeba też stwierdzić, iż nie była to sprawa nowa, gdyż Kościół prowadził podobną działalność i przed powstaniem Związku Katolickiego; stanowiło to istotną część jego pracy duszpasterskiej. Niemniej jednak w związku, organizacji zrzeszającej szerokie kręgi katolików, widziano skuteczną obronę przed zma-

---

Katolicki z 1908 r.; Zob. A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski – metropolita wileński*, Lublin 2003; W. Guzewicz, *Działalność społeczna duchowieństwa diecezji łomżyńskiej w okresie międzywojennym*, „Nasza Przeszłość”, 97(2002), s. 233-265.

²⁵ ADŁ AO, sygn. 368, k. 108-109, 143nn.

²⁶ APŁ KGL, Związek Katolicki 1907-1914. Organizacja i działalność w terenie, vol. II, sygn. 844. Opinia gubernatora łomżyńskiego z 17 V 1909 r.

²⁷ *Ustawa Związku Katolickiego*, § 1.

²⁸ Tamże, § 3.

²⁹ ADŁ AO, sygn. 368, k. 22nn, 37-39, 59-61, 108-109, 143nn.

sowanym atakiem sił ateistycznych na Kościół i jego instytucje, w tym sił komunistycznych i liberalnych³⁰.

Do głównych zadań związku należała pomoc miejscowym księżom w organizowaniu i przeprowadzaniu uroczystości kościelnych. Tak też widział zadania Związku Katolickiego gorący jego zwolennik, ks. J. Antonowicz, administrator diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej. W piśmie do dziekanów z 19 kwietnia 1909 r. zalecał, aby członkowie związku wchodzili w sztaby organizacyjne obchodów kościelnych np. ku czci Piusa X, Najświętszej Maryi Panny, św. Kazimierza, św. Stanisława, a także uroczystości Pańskich, jak Boże Narodzenie czy Wielkanoc³¹.

Wielką wagę kierownictwa związków parafialnych przywiązywały do uczestnictwa we Mszy św. Uważano bowiem, że wokół Eucharystii powinno koncentrować się życie religijne wszystkich katolików i z niej powinni członkowie czerpać najwięcej sił do dalszej pracy duchowej, zawodowej czy społecznej³². Stąd też stałą praktyką przedstawicieli związku było przygotowywanie się do Mszy św. poprzez m. in. dekorowanie ołtarzy i kościołów, przygotowywanie strojów świątecznych oraz uczestniczenie w procesjach do kościoła. Zwyczaj procesyjnego udawania się do kościoła na niedzielną Mszę św. kultywowano szczególnie na Kurpiach. Tu niemal każda wieś, każdy oddział czy stowarzyszenie miały własną kapliczkę, a w niej krzyż procesyjny, chorągwie i obrazy. Mieszkańcy zbierali się przed kapliczką, intonowali pieśń i udawali się wspólnie do kościoła³³. Uroczysty charakter miały zwłaszcza procesje na odpusty i święta patronalne. Chodzono wtedy kompaniami przy dźwiękach bębna. Kompanie takie posiadały własnych mówców, pełniących rolę kaznodziejów. Adam Chętnik tak oto opisuje wydarzenie związane z odpustem:

„A jak odpust się przytrafi
Choć w dalekiej gdzieś parafii
Wtedy wszyscy: starzy, młodzi
Czy kto jeździ, czy kto chodzi,

³⁰ ADŁ AO, Akta Akcji Katolickiej – różne pisma i rozporządzenia 1906-1913, sygn. 367. Lis administratora diecezji do księży diecezji sejneńskiej z 9 maja 1908 r.; S. Gajewski, *Spoleczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim*, s. 85.

³¹ ADŁ AO, sygn. 368. Pismo administratora diecezji do dziekanów jako odpowiedź na list prezesa związku diecezjalnego z 19 IV 1909 r.

³² Zob. J. Antonowicz, *Akcja Katolicka diecezji sejneńskiej*, Sejny 1906, s. 4-6, 11nn.

³³ M. Ozorowski, *Rozumienie prawd wiary w kulturze kurpiowskiej. Studium teologiczno-obrzędowe*, w: *Kultura religijna Kurpiowszczyzny*, red. M. Ozorowski, „Episteme”, 38(2004), s. 138-139.

Czy to chłopiec jest wyrostek
Czy kurpianka jaka młoda
Co sukienkę ma do kostek
Idą wszyscy, tak jak woda,
Kiedy z wiosną zewsząd płynie
Po nadrzecznej, po równinie.
Choć daleko – krótka droga
Pieśni płyną hen do Boga
Bęben dudni – nie z próżnicy
Nie żałuje Kurp palicy!
Wali mocno, aż się spocił
Bodajże was Bóg ozłocił
Że gorącą waszą wiarę
Umacniacie puszcę starą.
A w kościele wszyscy razem
Poklękają przed obrazem
I zanoszą korne pienia
Prosząc łaski i zbawienia”³⁴.

Szczególną popularnością cieszyły się nabożeństwa związane z kultem Najświętszej Maryji Panny. Wierzono bowiem tutaj, tak jak w całym Kościele, iż Maryja, która już osiągnęła pełnię doskonałości, może wspomagać w tej drodze Kościół na ziemi. Zwyczajem głęboko utrwalonym w poszczególnych oddziałach i stowarzyszeniach było na przykład organizowanie nabożeństw i modlitw majowych i październikowych. Dekorowano wtedy jeden krzyż bądź kapliczkę stojącą we wsi, ustawiano pod nim stół przykryty obrusem i przy tym ołtarzyku gromadzili się mieszkańcy wioski. Odmawiali oni wspólnie litanie do Matki Bożej (Loretańską), różaniec i śpiewali pieśni maryjne. Na czas nabożeństwa przystrajano wszystkie krzyże i kapliczki, choć wieś posiadała jeden punkt centralny tych uroczystości religijnych³⁵.

Bardzo uroczyście obchodzono święta Maryjne w dniu 2 lutego i 15 sierpnia. W święto Matki Bożej Gromnicznej udawano się do kościoła na Mszę św., podczas której kapłan święcił własnoręcznie wykonane przez wiernych świece z wosku. Płomień gromnicy zapalony w kościele przenoszono następnie do domu, by Boże światło i Boża łaska towarzyszyła członkom rodziny przez cały rok. Święcę palono podczas burzy, podawano

---

³⁴ A. Chętnik, *Z pieśni o Kurpiach*, Warszawa 1919, s. 18-19.

³⁵ B. Kielak, *Rok obrzędowy Puszczy Zielonej*, Ostrołęka 1984, s. 6.

też do ręki umierającemu człowiekowi³⁶. Z kolei podczas uroczystości Wniebowzięcia NMP członkowie związków przygotowywały małe bukiety składające się z kłosów zbóż, strąków grochu, lnu i warzyw. Bukiety poświęcane podczas Mszy św. w kościele służyły do rozpoczęcia zasiewów na polach i działkach konkursowych. Zwiększyć to miało plony i zapewnić opiekę Matki Bożej³⁷.

Jeśli chodzi o kształcenie postaw moralnych i realizację innych celów religijnych, związek mógł nawet mieć osiągnięcia, ale trudno je uchwycić w źródłach. Osiągnięcia te trudno też oddzielić od normalnej pracy duszpasterskiej. Pomijam je nawet przy sporządzaniu oficjalnych statystyk, stąd nie będą przedmiotem naszych rozważań.

Obok działalności religijnej Związek Katolicki podejmował także liczne akcje oświatowe, zakładał szkoły, biblioteki, czytelnie, domy ludowe, prenumerował prasę. Zaniedbania w tej dziedzinie sięgały początku zaborów i były związane z polityką władz carskich, utrudniających rozwój szkolnictwa i dążących do rusyfikacji społeczeństwa polskiego³⁸. Szacuje się, iż na omawianych terenach mogło nie umieć czytać ani pisać nawet do 40% ludności powyżej 9 roku życia³⁹. Do zajęcia się tą sprawą zmuszały też przedstawiciele związku działania aktywistów zgrupowanych w obozie inteligencji radykalnej, którzy uznawali szkodliwość religii w procesie nowoczesnego wychowania. Autorka broszury „o wychowaniu religijnym” stwierdzała wręcz, że ateizm przynosi lepsze skutki wychowawcze⁴⁰. Przedstawiciele związku chcieli więc organizować nauczanie oparte na innych zasadach i w tym miejscu liczyli na poparcie całego społeczeństwa katolickiego.

Brak źródeł nie pozwala na pełne ukazanie wyników akcji oświatowej. Wiadomo jedynie, iż związki parafialne angażowały się w pracę Macierzy Szkolnej. Wynikało to po części z szybkiego rozwoju Polskiej Macierzy Szkolnej, która po 1905 r. miała stosunkowo duży wpływ na rozwój oświaty w Królestwie. Założona w 1905 r. przy współudziale m. in. ks. Jana

³⁶ M. Ozorowski, *Rozumienie prawd wiary*, s. 169.

³⁷ Archiwum Diecezji Ełckiej, Akta Parafii (dalej cyt. AP) Augustów (parafia pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa) 1920-1946, k. 132.

³⁸ Zob. E. Staszyński, *Polityka oświatowa caratu w Królestwie Polskim (od powstania styczniowego do I wojny światowej)*, Warszawa 1968; K. Wojciechowski, *Oświata ludowa w Królestwie Polskim i Galicji 1863-1905*, Warszawa 1954.

³⁹ Por. W. Guzewicz, *Ruch katolicko-społeczny na terenie diecezji łomżyńskiej w okresie XX-lecia międzywojennego*, Ełk 2006, s. 27.

⁴⁰ S. Gajewski, *Społeczna działalność duchowieństwa*, s. 86.

Gralewskiego, działała początkowo tajnie, później półjawnie, w końcu legalnie, po zgłoszeniu władzom rządowym 9 kwietnia 1906 r. W szybkim tempie pokryła ona gęstą siecią szkół początkowych cały kraj⁴¹. Znaczny jednak wpływ w Macierzy posiadała Narodowa Demokracja. W kręgach katolickich stwierdzono nawet, że ona tam „rei wodzi”, uważając Kościół za „instytucję narodową” podporządkowaną przedstawicielstwu politycznemu narodu, a więc społeczności świeckiej. Stąd też, zdaniem kół bliskich Związkowi Katolickiemu, należało duchowieństwu „nader oględnie i wyczekujące wobec Macierzy zająć stanowisko, gdy łatwo być może (bodaj nie), że stanąć jej okoniem”⁴². Sądono niemniej, że chociaż Macierz Szkolna pozostawała w skrajnie nacjonalistycznych, „zaciekle partyjnych rękach, była jednak nadzieją, że kiedyś może uda się ją uwolnić spod tej opieki i nadać jej taki kierunek, który byłby całkowicie zgodny z wolą ludu polskiego”⁴³. Postanowienie generał-gubernatora warszawskiego z 1 grudnia 1907 r., zamykające Polską Macierz Szkolną, sprawę tę uczyniło nieaktualną⁴⁴.

Tabela 5.
**Biblioteki Związku Katolickiego w diecezji sejneńskiej
czyli augustowskiej w 1909 r.**⁴⁵

Parafia	Liczba woluminów	Czytelników	Przeczytanych pozycji
Augustów	1233	467	697
Białaszewo	687	267	336
Dąbrówka	943	345	459
Grabowo	883	371	480
Grajewo	995	375	591
Jedwabne	748	298	398
Kobylin	872	306	432

⁴¹ R. Bender, *Związek Katolicki w Królestwie Polskim*, s. 154.

⁴² „Przegląd Katolicki”, 44(1906), nr 30, s. 460.

⁴³ R. Bender, *Związek Katolicki w Królestwie Polskim*, s. 154n.

⁴⁴ J. Stempler, *Dzieło samopomocy narodowej Polska Macierz Szkolna 1905-1935*, Warszawa 1935, s. 85.

⁴⁵ Należy pamiętać, iż dane zawarte w tabeli mają charakter szacunkowy. Źródła podają bowiem rozbieżne informacje na temat liczby czytelników i ilości woluminów i przeczytanych pozycji.

ZWIĄZEK KATOLICKI W DIECEZJI SEJNEŃSKIEJ CZYLI AUGUSTOWSKIEJ

Parafia	Liczba woluminów	Czytelników	Przeczytanych pozycji
Kolno	1001	239	561
Lipsk	989	399	521
Łapy	729	282	291
Łomża	1378	341	689
Nowogród	633	259	301
Płonka Kościelna	876	369	451
Poryte	717	265	398
Poświętne	861	396	431
Sejny	1147	431	679
Sokoły	762	259	303
Suwałki	1840	567	907
Szumowo	761	391	480
Wąsosz	879	267	412
Wizna	889	390	517
Zbójna	692	208	308
Razem	20515	7392	10642

Źródło: ADŁ AO, sygn. 368. Biblioteki i czytelnice Związku Katolickiego w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej w 1909 r.

Innym rodzajem pracy na niwie oświatowej było zakładanie i prowadzenie bibliotek oraz czytelni. Zachęcał to tej aktywności szczególnie ks. Antonowicz, administrator diecezji, podając przy tym sposób tworzenia i funkcjonowania takich instytucji: „Każda parafia ma mieć bibliotekę parafialną. Nad całością biblioteki oraz doбором książek będzie czuwał proboszcz lub jego wikariusz i zaprowadzi katalog książek. Nadto ma być założona księga, do której wpisują się ci, którzy książki z biblioteki biorą do czytania. Zwracanie należy odnotować w teże księdze. Gdyby ktoś zgubił wypożyczoną książkę, wartość jej wniesie do kasy. Każdy, kto wypożycza książkę do czytania, ma wnieść choćby jedną kopiejkę do skarboxy na to przeznaczonej. Biedni od wkładów uwolnieni. Zebrany fundusz prze-

znacza się na kupno i oprawę książek⁴⁶. Rozwijanie bibliotek i słowa drukowanego – zdaniem ks. J. Antonowicza – miało jeszcze jedno ważne zadanie do spełnienia, a mianowicie zatamowanie szerokiej fali książek i czasopism wrogich Kościołowi. Pisał on bowiem: „(...) Ta biblioteka i gazety wytrącają z rąk parafian lekturę zgubną, jaka oni nieraz czerpią z książek bezbożnych lub gazet przewrotnych⁴⁷. Tak więc w promocji książek i czasopism katolickich widziano doskonały sposób nie tylko na przekazywanie informacji, propagowanie idei, kształtowanie świadomości itd., ale także na zwalczanie prasy i książek niemoralnych, wpływających destruktywnie na wiarę, moralność i życie katolicko-społeczne wiernych.

Zakładanie bibliotek i czytelni w diecezji nie była sprawą łatwą, tym bardziej, że tereny jej należały do najbiedniejszych w całym Królestwie. Poza tym liczna grupa wiernych nie umiała ani czytać ani pisać, a ludność, obciążona licznymi kontyngentami, koncentrowała się na przeżyciu, a nie na rozwijaniu czy popieraniu oświaty⁴⁸. Mimo to związkowi udało się założyć 22 bibliotek o łącznej liczbie ponad 20 tys. książek (zob. tabela 5). W 1909 r. koła parafialne miały 7392 stałych czytelników i mogły się poszczycić wypożyczeniem ponad 10 tys. książek. Najlepiej biblioteki były zaopatrzone w większych ośrodkach, takich jak Łomża, Sejny, Suwałki, Augustów. Niejednokrotnie uposażane były one przez miejscowych księży lub bogatsze rody⁴⁹.

W ramy działań oświatowych wpisane było także kolportowanie prasy. Wprawdzie Związek Katolicki nie stworzył własnego organu prasowego, ale wspierał i polecał swoim członkom ponumerowanie takich czasopism jak: „Rola”, „Posiew”, „Gazeta Świąteczna”, „Głos Wiary”, oraz „Przewodnik Spółek i Kółek Rolniczych”⁵⁰. Z zachowanych statystyk wynika, iż pierwsze miejsce w diecezji zajmowała „Rola” i „Gazeta Świąteczna”. W 1909 r. prenumerowało je ponad 30 związków. Inne rozchodziły się minimalnie, w nakładzie nie większym jak 10 egzemplarzy. Duży wpływ na rozprowadzanie „Roli” czy „Gazety Świątecznej” mieli sami księża, którzy prenumerowali te czasopisma i zalecali ich lekturę jeszcze przed powstaniem związku⁵¹.

---

⁴⁶ J. Antonowicz, *Akcja Katolicka diecezji sejneńskiej*, s. 10.

⁴⁷ Tamże, s. 11.

⁴⁸ W. Guzewicz, *Ruch katolicko-społeczny*, s. 27.

⁴⁹ ADŁ AO, sygn. 368. Korespondencja w sprawie bibliotek i czytelni ludowych.

⁵⁰ APŁ KGL, sygn. 844. Notatka gubernatora łomżyńskiego z 11 VIII 1909 r.

⁵¹ ADŁ AO, sygn. 368. Pismo administratora diecezji do duchowieństwa. Sejny 7 IV 1909 r.

Związki parafialne systematycznie prenumerowali gazety tylko w pierwszym okresie swojej działalności. Później składki członkowskie nie wystarczały już nawet na prenumeratę⁵². Jednak w wielu miejscowościach zapoczątkowane przez związek czytelnictwo było kontynuowane indywidualnie, np. w parafii Łomża po 1909 r. związek już gazet nie prenumerował, jednak stali czytelnicy sami zaprenumerowali 23 egzemplarze „Gazety Świętecznej” i 17 egzemplarzy „Roli”⁵³.

Do minimalizacji, a następnie zamknięcia akcji oświatowej prowadzonej przez związek przyczyniła się polityka władz carskich. 26 sierpnia 1909 r. generał-gubernator Skallon zabronił zakładania i prowadzenia szkół⁵⁴. Cała praca oświatowa stanęła pod znakiem zapytania. Mimo interwencji Ostrowskiego w Petersburgu zakazu nie cofnięto, a w 1911 r. zabroniono również związkowi prowadzenia czytelni, bibliotek i organizowania publicznych odczytów. Zgodnie z tymi nakazami naczelnicy poszczególnych powiatów zarówno w guberni łomżyńskiej, jak i suwalskiej, przystąpili do likwidacji wszystkich bibliotek i czytelni związku. Dopiero po zgodzie generał-gubernatora warszawskiego, wyrażonej 9 stycznia 1912 r., otwarto ponownie biblioteki i czytelnie, ale głównie w domach ludowych⁵⁵. Władze carskie stale jednak inwigilowały działalność Związku Katolickiego. W poufnych raportach zarzucano mu nacjonalizm i nastawienie antyrządowe⁵⁶.

Związek Katolicki w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej podejmował także prace na polu ekonomicznej. Efekty tej działalności były raczej skromne. Wpływ na to miała niewątpliwie polityka władz carskich, brak większych tradycji na polu tej pracy, duże zubożenie diecezjan, oraz to, że księża nie byli dostatecznie przygotowani do prowadzenia takiego typu działań.

Mimo tych niekorzystnych warunków udało się związkowi założyć 3 kasy pożyczkowo-oszczędnościowe (Łomża, Sejny, Suwałki), 4 sklepy (Łomża, Sejny, Augustów, Suwałki), 2 kółka rolnicze (Lipsk, Suwałki) i 7 domów ludowych (Poświętne, Szczuczyn, Łomża, Suwałki, Sejny, Kolno, Augustów)⁵⁷. Obok tych wymienionych przedsięwzięć utworzono jesz-

⁵² S. Gajewski, *Spoleczna działalność duchowieństwa w Królestwie Polskim*, s. 90.

⁵³ ADŁ AO, sygn. 368. Statystyka związku łomżyńskiego z 1909 r.

⁵⁴ APŁ KGL, sygn. 843. Kopia rozporządzenia z 26 VIII 1909 r.

⁵⁵ „Rola”, nr 9, z dn. 2 III 1912 r.

⁵⁶ APŁ KGL, sygn. 844. Pismo generał-gubernatora do gubernatora łomżyńskiego z 25 I 1908 r.

⁵⁷ ADŁ AO, sygn. 368. Statystyka związku z 1911 r.

cze 6 ochronek dla ok. 400 dzieci. Ochronki umożliwiały rolnikom zajęcie się pracą na roli bez szkody dla wychowania dzieci, szczególnie w okresie sezonowych robót polowych. W ochronkach uczono dzieci higieny osobistej, prowadzono też zajęcia służące rozwojowi fizycznemu⁵⁸. Ochronek było jednak za mało w stosunku do potrzeb, co potwierdza np. list ks. Juliana Brzostowskiego z Miastkowa do ks. J. Antonowicza z 11 kwietnia 1910 r. „W 1909 r. założyliśmy w naszej parafii ochronkę dla dzieci (...). Z braku jednak środków finansowych zmuszeni jesteśmy zamknąć zakład, choć coraz więcej zgłasza się do niej dzieci”⁵⁹.

Próba oceny i zakończenie

Związek Katolicki, mimo niewielu kół parafialnych i stosunkowo krótkiego okresu istnienia (1907-1914), wywarł znaczny wpływ na życie społeczne diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej, zwłaszcza w tej części, która pod względem administracji państwowej wchodziła w skład guberni łomżyńskiej. Mimo braku tradycji na tym polu przedstawiciele związku starali się wpisać w orbitę swoich oddziaływań całokształt życia społecznego w diecezji. Niestety, pracę tę przerwała I wojna światowa. W Polsce niepodległej Związek Katolicki już się nie odrodził.

Specyfiką Związku Katolickiego w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej było to, iż koła zakładano przede wszystkim w polskiej części diecezji. Nie było to przypadkowe. Tutaj mieszkali sami Polacy, tu pracowało najwięcej księży narodowości polskiej. W części litewskiej diecezji księża (głównie Litwini) nawet nie próbowali zakładać związku, uważali bowiem, że jest to organizacja sterowana przez Warszawę i przeznaczona dla Polaków. Sugerowała to nawet pierwotna nazwa organizacji: Polski Związek Katolicki⁶⁰. W 1906 r. duchowni litewscy założyli odrębne stowarzyszenie o nazwie „Żiburys”, które miało na celu ponoszenie poziomu kulturalnego i kształtowanie świadomości narodowej Litwinów. Jednym z założycieli tego towarzystwa był ks. Justinas Staugajtys, stojący także na czele zarządu Związku Katolickiego w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej⁶¹. Oceniając działalność i organizację tych dwóch związków, należy stwierdzić, iż korzystniej wypadało towarzystwo „Żiburys”. Według „Przeglądu Katolickiego” z 1912 r. posiadało ono 57 filii

---

⁵⁸ Zob. *Akcja Katolicka diecezji sejneńskiej*, s. 12.

⁵⁹ ADŁ Akta Osobowe, Akta ks. Juliana Brzostowskiego, Pismo z 11 IV 1910 r.

⁶⁰ „Przegląd Katolicki”, 43(1905), nr 49, s. 762.

⁶¹ V. Pukiene, *Działalność Litewskiego Towarzystwa Oświatowego „Żiburys”*, s. 253.

i utrzymywało wiele szkół litewskich. W tym samym czasie w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej funkcjonowało zaledwie 50 komórek parafialnych polskiego związku, z czego połowa nie nadsyłała sprawozdań, co mogło dowodzić, iż zamarła tam wszelka działalność⁶². Jeszcze większą dysproporcję widać w środkach finansowych obu organizacji. Przykładowo w 1910 r. budżet związku parafialnego w Sejnach zamykał się kwotą 175 rubli⁶³, gdy tymczasem towarzystwo „Żiburys” w tej parafii tylko na samą działalność oświatową miało do dyspozycji ponad 300 rubli. Spowodowane to było głównie tym, iż towarzystwo „Żiburys” otrzymało zezwolenie władzy kościelnej na zbieranie ofiar na rzecz swojej działalności we wszystkich kościołach na Litwie⁶⁴.

Rozwojowi związku katolickiego w diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej nie sprzyjał spór polsko-litewski. Swój kulminacyjny punkt osiągnął on na początku XX w., kiedy doszły do głosu partie związane z narodowym ruchem litewskim. Dążyły one m. in. do przywrócenia języka litewskiego w nabożeństwach dodatkowych i reformy litewskich modlitewników. Ponadto organizowały dla ludności litewskiej różne instytucje oświatowe i wydawały własną prasę⁶⁵. Obozowi księży litewskich przewodził administrator diecezji, ks. J. Antonowicz. Litwini mieli także za sobą cały konsystorz i prawie wszystkich wykładowców seminarium duchownego. W czasie wyborów do Dumy w 1912 r. księża litewscy wspierani przez administratora diecezji wybrali na posła narodowca litewskiego, ks. Józefa Laukajtysa⁶⁶. Poczynania księży litewskich budziły sprzeciw polskiego stronnictwa narodowego (endecji), znacznej części społeczeństwa polskiego i księży-Polaków. Na tle narodowościowym dochodziło do sporów i konfliktów, nawet w kościołach, czego przykładem może być parafia Berżniki,

⁶² ADŁ AO, sygn. 368, k. 145.

⁶³ ADŁ AP, Akta parafii w Sejnach 1828-1914, sygn. 473. Budżet Związku Katolickiego w Sejnach na rok 1910.

⁶⁴ V. Pukiene, *Działalność Litewskiego Towarzystwa Oświatowego „Żiburys”*, s. 255.

⁶⁵ Tylko w samych Sejnach księża publikowali kilka pism w języku litewskim, wśród nich: „Szaltynis”, „Vadovas”, „Spindulys” i „Żiburys”. Zasięg i liczba wydawanych periodyków budziła nawet obawy u gubernatora suwalskiego. Jednakże akcję wydawniczą popierał sam administrator diecezji – ks. J. Antonowicz. ADŁ AO, Akta Konsystorza Generalnego Sejneńskiego czyli Augustowskiego dotyczące się Miscelanów 1905-1914, sygn. 561, k. 122.

⁶⁶ Zob. W. Jemielity, *Język nabożeństw w parafiach mieszanych polsko-litewskich przed I wojną światową*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Sympozjum historyczno i świętowojskiechowe. Elk, 20-22 kwietnia 1994 r.*, red. K. Brzostek, T. Ratajczak, M. Salamon, I. Sobolewska, J. Sykulski, Elk 1996, s. 260nn.

w której to podczas niedzielnego nabożeństwa doszło do rozlewu krwi, w wyniku czego świątynia została zamknięta aż na trzy lata⁶⁷. Takie wydarzenia nie sprzyjały wzajemnemu porozumieniu narodów, nie mówiąc już o harmonijnej pracy na polu związkowym.

Niepopularność Związku była dla księży polskich w diecezji sejneńskiej niepomyślnym zjawiskiem. Związek, popierany przez episkopat Królestwa, stanowił dla nich szansę zespolenia wszystkich katolików w jednej organizacji. Na polu zjednoczeniowym księża litewscy mieli większe osiągnięcia, ponieważ mieli za sobą cały konsystorz i wykładowców seminarium duchownego, gdzie Polakiem był tylko ks. R. Jałbrzykowski. On też jak już wspomnieliśmy, razem z ks. P. Kotlewskim, ks. S. Szczęsnowiczem i ks. T. Ciborowskim poświęcili wakacje 1909 r. na objazd parafii, w których utworzono już związek, aby ożywić jego pracę. W tym czasie nastąpiło zaostrzenie sporu polsko-litewskiego w diecezji. W parafiach litewsko-polskich związek mógł stać się jeszcze jedną okazją zaostrzenia sporu, a tego nie chciała z pewnością ani jedna, ani druga strona. Pozostawiona własnemu losowi organizacja wegetowała podobnie jak w innych diecezjach. W tym przypadku odpowiedzialnością za to trudno obarczać endecję; w prasie ani w dokumentach nie spotykamy wzmianek o zwalczaniu związku przez polskie stronnictwo narodowe. Wręcz przeciwnie: ks. R. Jałbrzykowski, najbardziej zaangażowany w pracę związku, nazywany był nawet „endekiem” przez narodowców litewskich⁶⁸. Jeżeli jednak ks. Jałbrzykowski przed I wojną światową rzeczywiście należał do Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego, to jego poparcie dla Związku Katolickiego mogło być oznaką odmiennej taktyki endecji na terenie diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej.

Na pracy związku zaważyła także polityka caratu, która nie sprzyjała rozwojowi organizacji. Wprawdzie po 1905 r. nastąpiło chwilowe rozluźnienie uścisku ze strony zaborcy i mógł związek podjąć pewne działania zgodne ze swoim statutem, ale już w kilka lat później decyzje cara i jego namiestników nie pozostawiały złudzeń co do faktycznych zamierzeń nie tylko w stosunku do tej organizacji, ale także całego Kościoła w Królestwie. Mimo tych niekorzystnych czynników Związek Katolicki osiągnął pewne sukcesy. Po raz pierwszy zaczęto przekuwać na dużą skalę myśl

---

⁶⁷ ADŁ AP, Akta parafii Berżniki 1819-1910, sygn. 28, k. 357-503; ADŁ AP, Akta parafii Kuciuny 1907-1908, sygn. 28, k. 1nn.

⁶⁸ Zob. R. Laukaityte, „Litwomania” i kuria biskupia w Sejnach, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Sympozjum historyczno i świętowojskiechowe. Elk, 20-22 kwietnia 1994 r.*, red. K. Brzostek, T. Ratajczak, M. Salamon, I. Sobolewska, J. Sykulski, Elk 1996, s. 199-202; A. Szot, *Abp Romuald Jałbrzykowski*, s. 32n.

społeczną Kościoła w konkretne działania. Zajęto się rozważaniem tej myśli, a w pracę związku zaangażowano tylko na terenie diecezji sejneńskiej czyli augustowskiej prawie 10 tys. osób. Choć działania związku były nie w pełni usystematyzowane, a struktury całkowicie dopięte, to związek stworzył dość dobre podwaliny pod powstający na progu dwudziestolecia międzywojennego ruch katolicko-społeczny. Z wielką ostrożnością należy jednakże podejść do tezy, iż Związek Katolicki był praorganizacją Akcji Katolickiej oraz innych organizacji społeczno-katolickich okresu międzywojennego. Różniły się one w sposób zasadniczy od Związku Katolickiego nie tylko samą strukturą, ale także formami pracy czy też stosowanymi środkami.

DER KATHOLISCHE VEREIN IN DER DIÖZESE SEJNY,
D.H. AUGUSTÓW

Zusammenfassung

Obiger Artikel stellt den Katholischen Verein in der Diözese Sejny, d.h. Augustów, vor. Der Verein wurde in dieser Diözese im Jahr 1907 gegründet. Er arbeitete bis zum Beginn des ersten Weltkrieges. Danach stellte er seine Tätigkeiten ein. In der zweiten polnischen Republik war er nicht mehr aktiv.

In der vorangegangenen Zeit hatte dieser Verein einen regen Einfluss auf Gesellschaft und auf das religiöse Leben dieser Leute der Diözese. Während der Verein vom polnischen Teil der Bevölkerung der Diözese akzeptiert wurde, hat ihn die Litauische Seite nicht angenommen, da sie selbst eigene Vereine hatte.

Im obigen Artikel wurde aufgezeigt, wie sich die Organisation, die Struktur und die Formentätigkeiten in dieser Situation gestalteten. Es wurde aufgezeigt, welche Probleme es gab und wie sie zu einer Lösung geführt wurden.